

Záchrana starých a krajových odrůd v českém Slezsku

Radim Lokoč

Ačkoli je záchrana starých a krajových odrůd v jiných oblastech České republiky, např. v Bílých Karpatech, západních, severních Čechách či jinde v popředí zájmu ochránců přírody, pěstitelů, zahrádkářů a jiných nadšenců již více než 2 desetiletí, a zaznamenala tam již řadu pozoruhodných výsledků, dotkla se území českého Slezska v minulosti pouze okrajově. Jedná se o slezskou část Poodří, kde se nalezené odrůdy díky práci ZO ČSOP soustředily sadu v Bartošovicích, a o část slezských Beskyd, kde probíhalo mapování a následná záchrana odrůd v posledním desetiletí. Z ovocnářského hlediska sice Slezsko patří ve srovnání s již zmíněnými Bílými Karpaty, Východními Čechy nebo Českým středohořím k méně významným a okrajovým oblastem, i zde však z pomologického hlediska je nebo spíše bylo o co stát, jak dosvědčují současné nálezy nebo historické záznamy, s nimiž se v tomto příspěvku dále seznámíme. Vděčíme za to nejen zdejší rozmanité krajině, kterou na západní a východní straně ohraničují hory, zdejšími pahorkatinám nebo úrodným nížinám v centrální severní části a kolem významných toků Opavy a Odry; v neposlední řadě pak kulturní rozmanitosti a nejrůznějším vlivům, které hrály významnou roli při rozvoji hospodaření, využití plodů, výměně odrůd atd. Jistý vliv, zejména pak na příhraniční oblasti mělo sousedství s Polskem a Německem (předtím s Pruskem), což se projevilo rovněž ve skladbě pěstovaných odrůd. Negativní vliv pak měly „velké dějiny“ prostřednictvím válečných událostí v dubnu 1945, během nichž byly vedle obytných a hospodářských stavení zničeny také mnohé výsadby, a prostřednictvím odsunu, kdy se s odchodem původního obyvatelstva ze Sudet vytratila také dlouhotrvající zkušenost s hospodařením v místních podmínkách a znalost odrůd včetně vhodného využití. Markantní je tento fakt zejména v porovnání výsledků mapování např. na Bruntálsku a Rýmařovsku s Opavskem a Hlučínskem, jež zůstaly odsunem téměř nedotčeny.

Naše cíle a poslání

Záchrana starých a krajových odrůd má v prvé řadě pro pomology, šlechtitele, ovocnáře nebo drobné pěstitelé význam v uchování jedinečných a nezaměnitelných odrůd s určitými vlastnostmi ovoce (velikost, chuť, zbarvení, konzistence dužniny, doba zralosti, způsob využití atd.), stromu (vzrůstnost, tvar koruny, doba kvetení atd.), s odolností vůči mrazu a chorobám. Těchto vlastností lze rovněž využít ve šlechtění nových odrůd, u nichž je cílem zejm. zlepšení odolnosti proti mrazu, strupovitosti, vzrůstnosti, chuti atd.

Při naší práci jsme se snažili klást důraz i na další neméně důležité významy starých a krajových odrůd, zdůrazňovat jejich důležitou roli a zastoupení v krajinných prvcích, v samozásobitelství, lidové kultuře, stravě, v tradičních způsobech zpracování úrody i jako součásti historie, hmotné kultury a tradic. V neposlední řadě jde ruku v ruce se záchranou odrůdové pestrosti o zvyšování povědomí o tradičním ovocnářství a rozvoj zlepšování ovocnářského vzdělávání na všech úrovních a o záchranu vysokokmenných ovocných stromů v krajině ve všech pěstovaných formách od solitéry, přes zahrady a sady až po aleje.

K samotné záchraně starých a krajových odrůd lze přistoupit různými způsoby. Můžeme se zaměřit na záchranu všech odrůd, které v daném časovém období na daném území nalezneme – soupis odrůd, případně výsadba z nich vzniklá, pak prezentuje časoprostorový stav.

Jelikož jsme však v současné době, vlivem modernizace, kterou prochází slezský venkov (ovocné výsadby všeho druhu nevyjímaje), jsme již ztratili velkou část odrůdové pestrosti, přistupujeme k záchraně odrůd v mnohem širším ohledu, v němž využíváme nejen našich poznatků z terénu, nýbrž také informací z literatury, nejrůznějších dokumentů, soupisů odrůd, poznatků starých pomologů a pěstitelů. Nutno dodat, že v uvedeném druhém případě počítáme také s omezenými pomologickými znalostmi, kdy nedokážeme s jistotou pomologicky určit všechny nalezené vzorky a právě historické záznamy o výskytu odrůd mohou pomoci jak při určování, tak při hledání nebo tvorbě seznamu odrůd

pro výsadbu, jež sice vychází z dříve pěstovaných odrůd, avšak dnes je nezbytné je poptat v jiných oblastech.

Mapování krok za krokem

Mapování, stejně jako pomologické určování a celá práce na záchraně genofondu, je dlouhodobou nebo snad lépe řečeno nikdy nekončící prací. Jednotlivé aktivity i jejich fáze se prolínají, výsledné poznatky se pak bez nadsázky často skládají jako mozaika. Při mapování v částech Slezska jsme použili následující metody:

- J) **historické dokumenty, kroniky, místopisnou literaturu o regionu** – našli jsme v nich doklady o tradici ovocnářství, o zpracování ovoce v minulosti, tradiční recepty, ale také zmínky o odrůdách, doklady lidové pomologie, atd.
- J) **staré fotografie, letecké snímky, mapy** – pomohly nám při hledání míst v krajině, při porovnání stavu krajiny v různých dobách, při posuzování vývoje hospodaření v krajině.
- J) **rozhovory s pamětníky, místními aktéry** – rozhovory s pěstiteli a zahrádkáři pomohly odhalit nejedno jméno nalezené odrůdy, zjistit vlastnosti a zkušenosti s jejich pěstováním nebo nasměrovat do zajímavých ovocných výsadeb. Významné informace při hledání starých a krajových odrůd jsme získávali také od historiků, kronikářů či pamětníků, např. o historických výsadbách, způsobech zpracování ovoce, o lidových názvech odrůd. Také díky nim se nám podařilo určit několik odrůd.
- J) **terénní průzkum** – probíhal na základě vytipovaných lokalit zpravidla v několika etapách:
  1. během měsíců června a července – třešně
  2. na konci července a na začátku srpna – letní hrušně a jabloně
  3. konec srpna a září – podzimní jabloně, hrušně a slivoně
  4. začátek října – podzimní a zimní jabloně a hrušně

Průběh terénního průzkumu je popsán v metodice (viz dále), má několik částí:

1. seznámení s lokalitou, pozorování
2. zaměření gps souřadnic
3. fotodokumentace krajinného prvku, stromu, jeho částí, plodů
4. odběr vzorků, zaevidování
5. ochutnávka vzorků
6. pomologické určování (další pomologické určování následuje po terénním průzkumu a při konzultacích s externími pomology)
7. popis lokality a stromu, případně plodů (pokud se jedná o neurčenou odrůdu) do mapovací karty

Hlavní část pomologického určování jsme prováděli po terénním mapování za pomoci pomologické literatury, fotografií z minulých mapování a degustací. Dále se nám díky výstavám, seminářům a konzultacím s pomology, které každoročně v několika termínech pořádá ČSOP, i díky několika mezinárodním akcím (Europom) podařilo určit několik nalezených, avšak námi neurčených odrůd, nebo opravit předešlé nesprávné pojmenování.

Podklady pro mapování

Podklady pro mapování, určování odrůd i následnou přípravu výsadeb, jež mají představit odrůdové bohatství naší oblasti, jsme nacházeli oporu v písemných materiálech – v dobové literatuře, kronikách či archivních záznamech.

Velkým objevem s několika velmi překvapivými odrůdami byl nálezný seznam odrůd zakoupených a pěstovaných na panství Lichnovských v Hradci nad Moravicí a Chuchelné na počátku 20. století. Kromě tehdy běžně pěstovaných a rozšířených odrůd se v seznamu objevuje nejedno překvapení

v podobě odrůd, které nebyly v oblasti během mapování nalezeny ani zmíněny v seznamech z výstav nebo v jiných soupisech (v závorce jsou uvedeny známé české názvy).

Jablka: 'Grossherzog von Baden' ('Velkovévoda bádenský'), 'Calville weisser Winter' ('Kalvil bílý zimní'), 'Üelzener' (syn. 'Üelzener Kalvil', 'Apfel von Uelzen'), 'Charlamowsky' ('Borovinka', 'Charlamowski'), 'Gravensteiner' ('Grávštýnské'), 'Kaiser Alexander' ('Car Alexandr'), 'Parmaine Winter goldene' ('Parména zlatá zimní'), 'Ananasreinette' ('Ananasová reneta'), 'Canada' ('Kanadská reneta'), 'Von Bercks' (není znám český název), 'Von Zuccalmaglio' ('Zuccalmagliova reneta'), 'Schönes von Boskoop' ('Boskoopské'), 'Pfersichroter Sommerapfel' ('Hedvábné červené', 'Broskvové letní'); hrušně: 'Dechantsbirne Juli' ('Děkanka červcová'), 'Vereins-birne' ('Děkanka Robertova', 'Spolková'), 'Gute Luise von Avranches' ('Avranšská'), 'Idaho' (rarita, jediný záznam o pěstování této odrůdy ve Slezsku a patrně i jinde), 'Josephine von Mecheln' ('Mechelenská'), 'Pastorenbirne' ('Pastornice'), 'Roosevelt' ('President Roosevelt'), 'Williams Christbirne' ('Williamsova'); meruňky: 'Grosse frühe Pfirsichaprikose von Nangin', 'Triumpf von Trier'; broskve: 'Pfersiche Alexander frühe', 'Clara Meyer', 'Königin Olga', 'Waterloo'; třešně: 'Bopparden' ('Boppardská raná'), 'Bertes Michel', 'Grosse schwarze Knorpel' ('Velká černá chrupka'), 'Gubener Schwarze'; višně: 'Amarelle Königliche' ('Amarelka královská'), 'Grosse lange Lothkirsche', 'Minister von Podbielski' ('Ministr Podbielski').

Také kapitoly z knihy Františka Myslivce *Starý způsob hospodářství na Opavsku* (1933) jsou velmi cenným dokladem o pěstovaných odrůdách i o ovocnářské tradici a tradici zpracování a využití ovoce, jež je dnes již z velké části dávno zapomenuta. Myslivec zde detailně popisuje smažení slív a sušení ovoce včetně popisu sušáren. Pro naši práci jsou pak velmi cenné názvy a popisy odrůd pěstovaných na Opavsku v 19. století:

- Jablka:

- jednotné pojmenování v celém kraji měla jablka: *Panenská, Kočí hlavy, Kožuchy, Mišenská, Sladká, Sklenky, Štěrkotiny a Vinná*
- pod různými názvy se vyskytovala jablka: *Raná, Hanuvky* (někde se jim říkalo *Svatojánské*, jinde *Sláďata*), *Hrabovské, Písánky, Papírky, Jadričky* (někde je nazývali *Fajně špizeple*, jinde *Valduvky, Ovčí nosy* nebo *Ovčí hubičky*), *Kuželky* (někdy taky *Špizeple*), *Červená, Hedvábná, Šípulky a Vindlíky*
- odrůdy s místními názvy a rostoucí jen v některých obcích: *Jadrnáče, Kvardlíky, Kyselá, Michalská, Nebeská, Pleskanky, Šimoradská, Tvarůžky, Tyčky, Zimní* (také *Ziminky*)

- Hrušky:

- jednotné pojmenování v celém kraji měly hrušky: *Margetinky (Margetky, Rané, Svatojánské), Jakubinky (Kulatinky), Šidelky, Ovesninky (Ovsinky, Vavřinky, Domiminky), Bartolomějky, Cibulinky (Fikuvky), Muškateľky, Meduvky (Cukerinky), Lemonky (Citronky), Sklenky (Sklenárky, Džbánky), Okruhlinky, Václavinky, Báby (Babůvky, Tvarůžky), Potáče, Dule, Zimuvky (Oziminky)*,
- odrůdy s místními názvy a jen v některých obcích rostoucí: *Rybuvky, Kleštinky, Kořeňuvky, Křemeňuvky* (též *Kamýčky, Kaménky*), *Krvavinky* (někde taky *Červenky*)

- Slívy:

- *Švestky, Psirky (Psinky), Hlušice, Medunky, Kulovačky* (všeobecně zvané *Prcalky*), *Kobylinky (Kobylinky), Blony (Blumy, Durancie), Uherky, Špendlíky*

Část uvedených názvů byla používána ještě v polovině 20. století, o čemž svědčí i některé záznamy a rozhovory. Myslivcova publikace zásadně pomohla při určování krajových odrůd z Opavska a Hlučínska – např. 'Ovčí nosy', 'Kočí hlavy', 'Vinné', 'Jakubinka', 'Margetinka', 'Cukrůvka', 'Okruhlinka', 'Ovesninka.

Přínosem při pátrání po slezských krajových odrůdách byl nález rukopisu *Slezského ovoce* v pozůstalosti Josefa Vaňka, autora Lidové pomologie (vydáno 8 dílů). V nevydaném díle autor zmiňuje a uvádí podrobné pomologické popisy 181 odrůd jabloní, za jejichž oblast původu bylo označeno Slezsko.

Neméně důležitým dokladem o pěstovaných odrůdách může být záznam o sortimentu ovocné školky. O pestré škále ovocných odrůd, jež se vysazovaly v polovině 19. století, vypovídá katalog ovocné

školkou velkostatku ve Fulneku z roku 1856. Výběr nabízených odrůd hlavních ovocných druhů je obdivuhodný: 242 odrůd jabloní, 178 odrůd hrušní, 72 odrůd třešní, 47 odrůd slivoní a desítky odrůd dalších ovocných druhů. I když tato školka geograficky sídlila již na Moravě, nedaleko hranice se Slezskem, je dokázán čilý export sazenic a proto také výskyt stromů ve slezských vesnicích a městech, kam sazenice dle doložených objednávek putovaly.

Za pozornost stojí zmínky v literatuře a kronikách, jež se vztahují k přírodním událostem – např. ke kruté zimě roku 1929, kdy pomrzlo mnoho stromů. Autoři při této příležitosti uváděli odrůdy, které tato událost postihla, nebo naopak ty, které bez velké újmy přečkaly třeskuté mrazy. Také tento poznatek vztažený k oblasti zájmu je pro mapovatele i při výsadbě velmi cenný.

Nedávnou historii prezentují v používaných písemných zdrojích seznamy odrůd z výstav, které vytvářeli pořadatelé – členové základních organizací Českého zahrádkářského svazu na základě pomologických určení okresních pomologů. V případě Opavska a Hlučínska se jednalo o pomologa Ziku, jenž po několik desetiletí určoval vystavované odrůdy a rovněž se podílel na seznamech odrůd doporučených k výsadbám do stromořadí i zahrad v polovině 50. let minulého století

Nápomocné mohou být také texty či seznamy odrůd, jež pocházejí z příhraničních oblastí dnešního Polska, dříve Německa a ještě předtím Pruska, k nimž se české pohraničí vztahovalo buď obchodně, národnostně a jazykově (Sudety) nebo správně (Hlučínsko v letech 1742-1920 resp. 1923, 1938-1945). V tomto ohledu je nutné zmínit Královský pomologický institut v Proskowě (Proskau) se svou bohatou kolekcí i kampaní na podporu ovocnářství v regionu, kam do Ratibořského kraje spadalo právě i zmíněné Hlučínsko.

Mapování

Zejména výsledky mnohaletých aktivit v Bílých Karpatech a praktické zkušenosti tamních aktérů pro nás byly velkým přínosem a motivací. Díky několika menším a větším projektů, se nám mezi lety 2010 a 2016 podařilo provádět naši činnost na území bývalých okresů Opava, Bruntál a Jeseník, přičemž zejména v případě prvních dvou jmenovaných se na velké části jednalo o detailní mapování, jež bylo prováděno opakovaně.

- výběr oblasti/lokality mapování a provedení nezbytné přípravy
  - o mapové podklady, GPS
  - o jiné vstupní informace (rozhovory, studium historických map, dokumentů...)
- mapování v terénu a zaznamenání údajů do karty, zaměření bodu, pořízení fotodokumentace...;
- vložení dat do databáze na webové stránce

V prvních letech mapování (2010-2014) se neměl způsob našeho mapování jednotný charakter, zkoušeli jsme, také z důvodu rozdílných požadavků, několik způsobů mapování a zápisu – databáze i textového popisu nalezených vzorků. V posledních 5 letech využíváme metodiku Mapování a značení ovocných stromů v krajině, jejich evidence v databázi a geografickém informačním systému, kterou pro ČSOP zpracoval Martin Lípa z Ekologického centra Meluzína – Regionálního centra Asociace Brontosaura. V souladu s našimi záměry jsou cíle metodiky následující:

1. Vyhledávání odrůd k záchraně v genofondových plochách
2. Vyhledávání stromů v dobré kondici na produkci kvalitního ovoce
3. Vyhledávání stromů, stromořadí, sadů jako biotopů ochránářsky zajímavých druhů
4. Systematické zmapování vytčeného území

V popředí zájmu jsou odrůdy prioritního, popř. místního sortimentu, jejich ochrana na stanovišti a následné přenesení do genofondových ploch. V případě specializovaného a přijatelného sortimentu jde o evidenci stromů, z nichž byly v minulosti získány rouby do genofondových ploch, dále o vytvoření databáze stromů pro odběr pomologických vzorků na výstavy a ochutnávky, pro odběr roubů a v neposlední řadě pro získávání dokumentace.

Pro zahájení mapování v souladu se zmíněnou metodikou je nezbytné absolvování školení a přidělení mapovacího okrsku, což je kód, k němuž se při zápisu do databáze přidává pořadové číslo stromu.

Práce v terénu

Hlavní činnost mapovatele probíhá pochopitelně v terénu, kde se provádí následující úkony:

1. Zaměření stromu – při zaměření stromu se přidělí neopakovatelný kód – druh, mapovací okrsek, pořadové číslo stromu v okrsku; J = jabloně, H = hrušně, T = třešně, V = višně,
2. Značení stromu – číslo podle číselné řady druhu v daném okrsku, provádíme barvou, lze použít i kovové štítky nebo jiné způsoby
3. Zapsání vlastností stromu – měření obvodu stromu ve výšce cca 120-150 cm; hodnocení životaschopnosti stromu (poškození, vitalita, napadení atd.), potenciální nebezpečí vykácení; poznámky usnadňující identifikaci stromu na stanovišti (habitus, polykormon, velká dutina)
4. Odběr a popis pomologického vzorku – 6-11 plodů typického tvaru, velikosti a zbarvení z jednoho stromu, uchování v papírovém sáčku, označení vzorku kódem

Zpracování dat z terénu

1. Export dat z GPS přístroje – vytvoření souboru pro předání výsledků
2. Zápis dat do tabulkového souboru – každý mapovaný ovocný druh se vyplňuje do zvláštního souboru:
  - Základní identifikace stromu – druh
  - Odrůda
  - Popis stromu – obvod kmene cca ve 120-150 cm; stav stromu; nebezpečné jevy v okolí stromu; hlavní důvod pro zavedení do databáze; fotodokumentace stromu
  - Popis plodů – název odrůdy, který navrhuje mapovatel; důvod pro zavedení do databáze; fotodokumentace plodů
  - Identifikace mapovatele a projektu
  - Výroky pomologů
  - Poznámky
3. Fotodokumentace plodů

Výsledky mapování starých a krajových odrůd a vyhledávání odrůd v písemných záznamech dokladují výskyt několika stovek starých a krajových odrůd ve Slezsku. V následujících přehledech jsou zaznamenány odrůdy nalezené na Opavsku, Hlučínsku, Bruntálsku, Krnovsku, Jesenicku v Beskydech a na Těšínsku během mapování v letech 2010-2016, odrůdy zaznamenané na výstavách na Opavsku a Hlučínsku (určené pomologem Zikou) a odrůdy pěstované na Těšínsku, zaznamenané ovocnářem Kajfošem.

Některé krajové odrůdy rostly na Hlučínsku celoplošně, o čemž svědčí vzpomínky pamětníků z mnoha vesnic, jiné byly záležitostí pouze několika lokalit v rámci jedné obce a beze zbytku tak naplňovaly charakter místní odrůdy. Někdy se jejich rouby dostaly i za hranice obce. Mezi šířitele pěstování ovoce a úspěšné štěpaře patřili podobně jako v jiných oblastech zejména faráři, učitelé, starostové, dále též pokrokoví sedláci a rolníci.

Tyto seznamy, v nichž jsou uvedeny rovněž neurčené odrůdy pod pracovními názvy, jsou podkladem pro další krok v záchraně starých a krajových odrůd.

Jabloně – staré odrůdy: 'Aderslebenský kalvil', 'Albrechtovo', 'Alžbětino', 'Ananasová reneta', 'Astrachán bílý', 'Astrachán červený', 'Aurora', 'Banánové zimní', 'Bancroft', 'Batul', 'Baumannova reneta', 'Berlepschova reneta', 'Bernské růžové', 'Bismarkovo', 'Bisterfeldská reneta', 'Black Ben', 'Bláhovo libovické', 'Bláhovo oranžové', 'Bláhův poklad', 'Blenheimská reneta', 'Boikovo', 'Boikovo obrovské', 'Boschovo', 'Boskoopské', 'Boskoopské červené', 'Breuhahnovo', 'Car Alexandr', 'Citronové zimní', 'Cornwalské hřebíčkové', 'Coulonova reneta', 'Coxova reneta', 'Croncelské', 'Červené tvrdé', 'Červený hranáč', 'Český hranáč', 'Čistecské lahůdkové', 'Deanovo', 'Delicious červený', 'Delicious zlatý', 'Eduard VII.', 'Eiserovo', 'Ellisonova reneta', 'Ervin Baur', 'Evino', 'Fisserovo', 'Francouzská reneta', 'Gascoigneho šarlatové', 'Gdánský hranáč', 'Gloria mundi', 'Grahamovo', 'Grávštýnské', 'Gustavovo trvanlivé', 'Hagloe crab', 'Hájkova muškátová reneta', 'Hammersteinovo', 'Harbertova reneta', 'Hedvábné červené', 'Herrenhutské', 'Heusgenova zlatá

reneta', 'Hladíkovo přeúrodné', 'Hontánské', 'Hrabůvka skalická', 'Hvězdnatá reneta', 'Charlamowski', 'Cherry Cox', 'Jadernička moravská', 'James Grieve', 'Jeptiška', 'Jonathan', 'Kalvil bílý zimní', 'Kalvil červený podzimní', 'Kanadská reneta', 'Kardinál žíhaný', 'Kasselská reneta', 'Knížecí zelené', 'Kosztela', 'Košíkové', 'Kožená reneta podzimní', 'Kožená reneta zimní', 'Královnino', 'Krásné z Gentu', 'Krasokvět žlutý', 'Landsberská reneta', 'Lašské', 'Laxtons Superb', 'Lebelovo', 'Libinské', 'Lohák', 'Londýnské', 'Lord Derby', 'Lord Lambourne', 'Lutyšský libernáč', 'Major', 'Malinové holovouské', 'Malinové hornokrajské', 'Malinové Vrchlického', 'Matčino', 'Mc Intosh', 'Míšeňské', 'Mohringenské', 'Multhauptova reneta', 'Muškátová reneta', 'Muškátové', 'Nathusiovo holubí', 'Nordhausenské', 'Ochranovské', 'Oldenburgovo', 'Ontario', 'Otcovo', 'Panenské české', 'Parkerovo', 'Parména letní', 'Parména šarlatová', 'Parména zlatá zimní', 'Pasecké vinné', 'Pašíkovo', 'Pienkná z Rept', 'Pottovo', 'Průsvitné letní', 'Red Rome Beauty', 'Red Spur', 'Rederova reneta', 'Ribstonské', 'Richardovo žluté', 'Rozmarýnové', 'Řehtáč soudkovitý', 'Schmidtbergerovo', 'Signe Tillisch', 'Sikulské', 'Slezský špičák', 'Smiřické vzácné', 'Solivarské ušlechtilé', 'Starking', 'Starkinson', 'Strýmka', 'Studničné', 'Sudetská reneta', 'Šampaňská reneta', 'Švýcarské oranžové', 'Trevírské červené', 'Ušlechtilé žluté', 'Velkovévoda badenský', 'Viktorie raná', 'Vilémovo', 'Virginské růžové', 'Wagenerovo', 'Watervlietské mramorované', 'Wealthy', 'Wessenerovo', 'Zázvorové', 'Zlatá reneta', 'Zuccalmaglio reneta', 'Zvonkové'

Jabloně – krajové odrůdy: 'Kočí pala', 'Kubík', 'Kuželek', 'Mizaura', 'Ovčí nosy' ('Šafnaza'), 'Panenka', 'Vinné', 'Vínovka', 'Žimové'

Jabloně – neurčené odrůdy (pracovní názvy): *Bílé sládě z Meziny, Červené sládě z Meziny, Fialové z Rudy, Fialové z Rudy, Letní jablko ze Slezské Harty, Mošťák ze Slezské Harty, Neurčeno ze Sudic, Prastará jablň z Dobřečova, Sládě z Hati, Sládě z Markvartovic, Sládě z Norberčan, Štrůdlák z Bolatic, Záróstopka z Bílic, Záróstopka z Jiřikova a další*

Hrušně – staré odrůdy: 'Amalinská máslovka', 'Ananaska česká', 'Avranšská', 'Boscova lahvice', 'Clappova máslovka', 'Červencová', 'Děkanka Robertova', 'Děkanka zimní', 'Dielova máslovka', 'Drouardova', 'Dvorní máslovka', 'Esperenova máslovka', 'Fulvie', 'Generál Le Clerc', 'Grosdemange', 'Gyotova', 'Hájenka', 'Hardyho máslovka', 'Charneuská', 'Jakubka česká', 'Jeanne D' Arc', 'Kolmarská zlatá', 'Konference', 'Kongresovka', 'Kožačka tuttgartská', 'Krvavka veliká', 'Křivice', 'Le Brunova', 'Lepinova', 'Lucasova', 'Madame Verté', 'Magdalenka', 'Marrilatova', 'Mechelenská', 'Merodova máslovka', 'Ministr doktor Lucius', 'Mollebusch', 'Nagevicova', 'Neliska zimní', 'Německá národní bergamotka', 'Oliver de Serres', 'Pařížanka', 'Pastornice', 'Pchavka', 'Pitmastonská', 'President Mas', 'Pstružka', 'Rooseveltova', 'Salisburyho', 'Sixova máslovka', 'Solanka', 'Sterkmanova', 'Šedá letní' ('Špinka'), 'Šedá zimní', 'Thiriotova', 'Tongréská', 'Vévodkyně Eliška', 'Viennská', 'Williamsova čáslavka', 'Windsorská', 'Württenberská'

Hrušně – krajové odrůdy: 'Anička', 'Cibule', 'Cukrůvka', 'Jakubinka' (I. a II. typ), 'Krvavka ze Lhoty', 'Margetinka', 'Meduňka', 'Okruhlinka', 'Ovesninka', 'Plaskarka', 'Žňuvka'

Hrušně – neurčené odrůdy (pracovní názvy): *Čertí hruška, Hnilička z Jiřikova, Hnilička z Kněžpole, Hnilička z Krásné, Hnilička z Křížova, Hnilička z Leskovce, Hnilička z Lojkaščanky, Hnilička z Morávky, Hnilička z Píště, Hnilička z Razové, Hnilička z Roudna, Hnilička z Roudna II, Hnilička z Těchanova, Hnilička ze Starých Heřminov I, Hnilička ze Starých Heřminov II, Hnilička ze Strahovic, Jaškova, Letní hnilička z Markvartovic (Dědek a Babka), Letní hnilička ze Starých Heřminov, Letní hrušeň z Dolního Benešova, Letní hrušeň z Horního Benešova, Neurčeno Burkvíz I-IV, Podzimní hrušeň z Darkovic, Podzimní hrušeň z Dolní Lhoty, Podzimní hrušeň z Dolního Benešova a další*

Slivoně – staré odrůdy: ‘Althanova rengloda’, ‘Anna spät’, ‘Bühlská’, ‘Černošická’, ‘Durancie’, ‘Hamanova’, ‘Chrudimská’, ‘Kirkeho’, ‘Královna Viktorie’, ‘Malvazinka’, ‘Mirabelka flottowa’, ‘Mirabelka nancyská’, ‘Ontario’, ‘Oulinská’, ‘Stanley’, ‘Švestka domácí’, ‘Vlaška’, ‘Wangenheimova švestka’, ‘Wazonova’, ‘Zelená rengloda’, ‘Žlutý špendlík’

Slivoně – neurčené odrůdy (pracovní názvy): *Kulovačka z Kašnice, Kulovačka z Krásné, Kulovačka z Roudna, Medovka, Farská z Oldřišova*

Třešně a višně – staré odrůdy: ‘Amarelka královská’, ‘Burlat’, ‘Germersdorfská’, ‘Hedelfingská’, ‘Karešova’, ‘Kaštánka’, ‘Královna Hortensie’, ‘Moreau’, ‘Morela pozdní’, ‘Morellenfeuer’, ‘Mšenská jánovka’, ‘Napoleonova chrupka’, ‘Ostheimská’, ‘Pivovka’, ‘Podbielského’, ‘Rychlice německá’, ‘Sladkovišeň raná’, ‘Thurn Taxis’, ‘Troprichterova’, ‘Uherka velická’, ‘Vackova’, ‘Van’, ‘Velká černá chrupka’, ‘Vlkova’

Zakládání genofondových ploch

Jelikož je drtivá většina dochovaných starých a krajových odrůd přítomná v krajině Slezska v posledních exemplářích, často se jedná o velmi staré, proschlé nebo rozlámané stromy, byla zvolena metoda uchování genetických zdrojů v místech jejich původního pěstování v ukázkových genofondových sadech. Genofond je rezervoárem vloh zafixovaných v živých jedincích, z nichž každý jedinec, každá rostlina či živočich nese originální vlastnosti, které jsou neopakovatelné.

Při vytváření konceptu záchrany odrůd v jednotlivých sadech byl hlavním aspektem současný (mapování) a minulý (záznamy o výskytu v minulosti) výskyt odrůd na daném území. Jednotlivé genofondové sady, které jsme v minulých letech vytvořili, tak zohledňují výskyt odrůd v regionu nebo mikroregionu, v němž se nacházejí: Opavsko – Lhota u Háje ve Slezsku, Oldřišov; Hlučínsko – Vřesina, Oldřišov; Bruntálsko (Nížký Jeseník) – Razová.

V souladu s metodikou záchrany starých a krajových odrůd a zakládání genofondových ploch je největší prostor vyhrazen odrůdám náležícím do průzkumného sortimentu – krajové a místní odrůdy, u nichž je z hlediska uchování nutné zajistit výsadbu alespoň ve dvou kusech, dále odrůdy prioritního a specializovaného sortimentu. Jelikož jde o ukázkou genofondu daného území, jsou ve sbírkách v menší míře obsaženy také odrůdy přijatelného sortimentu, jež se v minulosti hojně pěstovaly a byly pěstitelům dodávány ovocnými školkami.

Výjimku z tohoto konceptu tvoří genofondový sad ve Lhotce u Litultovic, v jehož případě byly z důvodu potřeby urgentní záchrany vybírány odrůdy třešní z území celé České republiky. Odrůdy tohoto sadu patří zejména do prioritního a specializovaného sortimentu, malá část také do přijatelného a průzkumného sortimentu.

V současné době se v oblasti Slezska nachází 6 námi založených a udržovaných genofondových ploch (stav na jaře 2017):

Genofondový sad ovocných dřevin Opavska ve Lhotě u Háje ve Slezsku (foto 1) – 28 stromů jabloní a hrušní – výběr starých a krajových odrůd v minulosti pěstovaných na Opavsku. Sad byl založen roku 2012 v areálu Mlýna u vodníka Slámy, jeho součástí je naučná stezka.

Genofondový sad ovocných dřevin Nížkého Jeseníku v Razové – 74 stromů jabloní, hrušní, jeřábů, slivoní, třešní a višní – výběr starých a krajových odrůd pěstovaných v minulosti na Bruntálsku a Rýmařovsku. Sad byl založen roku 2013, jeho součástí je naučná stezka.

Genofondový sad ovocných dřevin Opavska a Hlučínska – Školní sad v Oldřišově – 48 stromů jabloní, hrušní, slivoní – výběr starých a krajových odrůd pěstovaných v minulosti na Opavsku a Hlučínsku. Sad byl založen roku 2012, slouží k výuce žáků v Základní škole Oldřišov.

Genofondový sad ovocných dřevin Hlučínska ve Vřesině (foto 2) – 118 stromů jabloní, hrušní a slivoní – výběr starých a krajových odrůd pěstovaných v minulosti na Hlučínsku. Sad byl založen roku 2013, v následujících letech byl dosazován, 14 volných pozic.

Genofondový sad ovocných dřevin ve Lhotce u Litultovic – 31 stromů třešní – starých a krajových odrůd pěstovaných v České republice (jedna z mála sbírek třešňových odrůd u nás). Sad byl založen roku 2016, 30 volných pozic, na něž budou v následujících letech dosázeny staré odrůdy třešní a slivoní.

V případě dosud vysázených genofondových ploch se jedná o pozemky ve vlastnictví obcí (v případech Vřesiny a Lhotky u Litultovic) a v soukromém vlastnictví (v případech Lhoty a Razové).

Na podzim roku 2017 naplánována dosadba třešní v sadu ve Lhotce u Litultovic a založení II. Genofondového sadu ovocných stromů Hlučínska na travnatých plochách v obci Bolatice.

Výsadby byly provedeny podle standardů péče o přírodu a krajinu vydanými Agenturou ochrany přírody a krajiny SPPK C02 003:2016 Funkční výsadby ovocných dřevin v zemědělské krajině. Charakter výsadby odpovídá tradičním extenzivním sadům s trojúhelníkovým sponem, rozestupy mezi řadami 7-9 m, rozestupy mezi stromy v řadách 6-12 m dle druhů (kratší vzdálenosti se aplikovaly u slivoní, delší vzdálenosti u jadrovin a třešní), záleží samozřejmě také na charakteru a podmínkách plochy, i na způsobu péče (velikost techniky). Vysazovány byly přednostně vysokokmeny a polokmeny, často však také čtvrtkmeny a špičáky, jelikož nebylo vždy možné sehnat požadovaný materiál. V následujících letech byly tyto stromky řezem zapěstovány do tvaru vysokokmene, resp. u některých slivoní do tvaru polokmene. V genofondovém sadu ve Vřesině jsme ve větší míře pracovali s podnožemi, které jsme nasázeli do volných pozic. V následujících letech po výsadbě jsme je v korunce naroubovali vybranými nalezenými odrůdami. Úspěšnost roubování byla díky dostatečně provedené ochraně pletivem velmi dobrá. S touto praxí, jež umožňuje velmi flexibilní záchranu odrůd, budeme v následujících letech pokračovat. Pro zdárné ujmoutí stromů je nezbytná pevná opora a dobrá ochrana – v praxi se nám osvědčily 1-3 frézované kůly (tloušťka min. 6 cm, 250 cm vysoké, nejlépe opálené v podzemní části) a chránička z králíčího pletiva (tubus o velikosti 120-150 cm).

Tyto výsadby jsou v péči Základní organizace Českého svazu ochránců přírody Levrekův ostrov, jež každoročně provádí komplexní údržbu stromů podle standardů péče o přírodu a krajinu vydanými Agenturou ochrany přírody a krajiny SPPK C02 005:2016 Péče o funkční výsadby ovocných dřevin. Během roku jsou prováděny následující práce:

- předjarní výchovný řez
- letní řez, čištění kmenů, odstraňování vlků
- výsadba stromů nebo podnoží na prázdné nebo uvolněné pozice
- kontrola, oprava a příp. výměna kůlů a chrániček, povolování úvazků
- roubování podnoží v korunce
- přeroubování odrůd, jež byly přeurčeny a byla u nich zjištěna duplicita
- zálivka
- sečení trávy

Na dosud vysázených lokalitách, byť ne vždy patří k ideálním plochám k pěstování ovocných dřevin, došlo k minimu výpadků stromů.

Souběžně s péčí o stromy jsou každoročně prováděna pomologická určování u těch odrůd, které jsou naroubovány v sadech, jsou však ve skupině neurčených odrůd nebo se pochybuje o správnosti určení v minulosti, jsou revidovány. Že se jedná o dlouhodobý proces, dosvědčují případy, kdy k přeúčování dochází po několika letech po výsadbě.

Vedle zachování původního genofondu je cílem těchto aktivit také ovocnářské vzdělávání. Vysázené plochy slouží k výuce řezu a péče o ovocné stromy. Také proto klademe velký důraz na správné provádění péče na těchto plochách. Genofondový sad v Oldřišově dlouhodobě slouží školákům ve výuce – učili se zde v rámci matematiky vyměřit spon výsadby, jak správně zasadit strom, procvičují

řez a roubování, rozmístili zde ptačí budky, vyhrabávají trávu, v meziřadí jsou vysety květnaté pásy, na nichž jsou prováděna pozorování v rámci výuky přírodopisu.

Evidence genofondové plochy

K zařazení mezi genofondové plochy evidované v celorepublikové databázi spravované ČSOP (ZO ČSOP Meluzína) je nezbytné provedení inventarizace dle platné metodiky vydané Ekologickým centrem Meluzína – Regionální centrum asociace Brontosaura (autor Ing. Martin Lípa). Za tímto účelem byly jako součást výsadby u některých genofondových sadů nebo v následných letech u jiných sadů prováděny inventarizace genofondových ploch a pozic podle metodiky ČSOP (Inventarizace genofondových ploch a pozic za podpory z Národního programu ČSOP Ochrana biodiverzity).

Metodika chápe inventarizaci ve dvou krocích/částech, a to jakožto evidenci genofondových ploch a evidenci pozic v genofondových plochách.

V evidenci genofondových ploch jsou soustředěna data o administrativních, majetkoprávních a ekologických poměrech plochy.

1. Práce v terénu
  - Zaměření obvodu genofondové plochy GPS – lomové body a vchod do plochy, uloží se ve formátu gpx
2. Zpracování dat z terénu
  - Identifikace správce plochy – název organizace, která plochu spravuje, adresa, odpovědná osoba, mail, telefon
  - Obecná a zeměpisná charakteristika plochy – oficiální název plochy, který má být používán, celkový počet pozic v genofondové ploše, rozloha plochy v m², gps souřadnice vchodu
  - Popis ekologických podmínek – údaje o půdotvorných horninách na pozemku; číslo bonitačně půdně ekologických jednotek (BPEJ)
  - Orientace ve správním umístění plochy – obec s rozšířenou působností, kraj, název a číslo katastrálního území, čísla parcel genofondové plochy
  - Majetkoprávní a administrativní popis – názvy nebo jména vlastníků pozemků
  - Fotodokumentace plochy a jejího vývoje
  - Ochránářské hodnoty – název pozemkového spolku; kategorie chráněného území, jehož je plocha součástí, název chráněného území; názvy dokladovaných zvláště chráněných druhů rostlin a živočichů

Po vyplnění zpracovává evidenci odborný garant, který zkontroluje správnost údajů.

Metodika evidence pozic ustanovuje v rámci jedné genofondové plochy neopakovatelnou a nepřetržitou číselnou řadu, pozice přitom může být obsazená nebo volná.

- 1) Práce v terénu
  - Označení stromků čísly pozic barvou, podle nichž budou vedeny v evidencích, pořízení gps souřadnic
  - Zaměření všech pozic v sadu
  - Uložení ve formátu gpx a následuje vyplnění xls tabulky, v níž jsou ke každé pozici v řádku doplněny informace
- 2) Zpracování dat z terénu
  - Pozice – číslo podle gps souřadnice
  - Popis druhu, odrůdy a jejich zdroje – druh (J, H, T, V, S); prázdná pozice (1); podnož; název odrůdy nebo pracovní označení – číselný kód, pracovní název; zdroj roubového materiálu (odkaz na databázi mapování nebo název školky), bližší charakteristika, gps matečného stromu
  - Popis stavu stromu přítomného na pozici – rok výsadby stromu; údaj o přeroubování, kmenotvorná odrůda, podnož; stav (mladý, plodný, mrtvý, prázdná, zrušeno, podnož); matečný strom pro odběr roubov pod kontrolou ÚKZÚZ

- Plánování dalšího postupu na pozici – cílový stav – odrůda, přeroubovat...
- Fotodokumentace plodů
- Fotodokumentace stromů
- Výroky pomologů – kontrola pravosti odrůd, přeuročování

Vyplněné tabulky se zašlou garantovi, který je zodpovědný za kontrolu, doplnění databáze a její uveřejnění v celonárodní databázi na webové stránce.

Literatura

- Dohnálek, F. (1939) *Ovocný strom a jeho pěstění*. Zemědělské knihkupectví A. Neubert, Praha.
- Kamenický, K.; Kohout, K. (1957) *Atlas tržních odrůd ovoce*. SZN, Praha.
- Lokoč, R. (2015): *V zahradě, na sadě*. Sdružení obcí Hlučínska, Hlučín, 100 stran, ISBN 978-80-260-7878-4.
- Lokoč, R.; Dovala, O.; Chroust, P.; Přasličák, M. (2011): *Ovoce Opavska, Krnovska a Osoblažska*. Místní akční skupina Opavsko, Místní akční skupina Rozvoj Krnovska, Opava, 92 stran, ISBN 978-80-254-5803-7.
- Lokoč, R.; Škarková, P.; Chroust, P. (eds.) (2012): *Sedm tváří ovocnářství*. Místní akční skupina Nízký Jeseník, Bruntál, 136 stran, ISBN 978-80-260-1921-3.
- Myslivec, F. (1933): *Starý způsob hospodářství na Opavsku*. Československé zemědělské museum v Praze, Opava.
- Tetera, V. a kol. (2006): *Ovoce Bílých Karpat*. ZO ČSOP Bílé Karpaty, Veselí nad Moravou, ISBN 80-903444-5-3.

Stručný obsah:

Záchrana starých a krajových odrůd v českém Slezsku

Záchrana starých a krajových odrůd má v první řadě pro pomology, šlechtitele, ovocnáře nebo drobné pěstitele význam v uchování jedinečných a nezaměnitelných odrůd s určitými vlastnostmi ovoce. Cílem projektu je mapování terénu, určení nalezených odrůd, zaznamenání potřebných údajů o lokalitě s využitím GPS, vytvoření mapových podkladů, zpracování dat o jednotlivých stromech, výsadba genofondových sadů v místech, kde jsou původní místa nálezů stromů. Plochy slouží i k výuce, ukázkám hospodaření v historických dobách, spektra rostlin, které je doporučily.

K zařazení mezi genofondové plochy evidované v celorepublikové databázi spravované ČSOP (ZO ČSOP Meluzína) je nezbytné provedení inventarizace dle platné metodiky vydané Ekologickým centrem Meluzína – Regionální centrum asociace Brontosaura.

Součástí materiálu je i výčet, popřípadě popis vybraných historických a krajových odrůd jaderovin a peckovin.

Fotografie

Foto 1 Lhota.JPG

Genofondový sad ovocných dřevin Opavska ve Lhotě u Háje ve Slezsku byl založen roku 2012 v areálu Mlýna u vodníka Slámy, jeho součástí je naučná stezka

Foto 2 Vřesina.JPG

V Genofondovém sadu ovocných dřevin Hlučínska ve Vřesině roste v současné době 118 stromů jabloní, hrušní a slivoní – výběr starých a krajových odrůd pěstovaných v minulosti na Hlučínsku

Foto 3 Pasecké vinné.JPG

'Pasecké vinné' – Zimní krajová odrůda pocházející z Paseky nedaleko Uničova. Odrůdu zmiňuje Dr. František Dohnálek ve své knize: „*Lokální odrůda severovýchodní Moravy. Ovoce je střední velikosti, tvaru poněkud zploštěle kulovitého, barvy zlatě žluté, červeně pruhované, chuti příjemně navinulé, lehce kořenité. Dobré tržní jablko, vydrží i přes duben.*“ Strom roste bujně a tvoří vzpřímené kmeny.

Foto 4 Major.JPG

'Major' – Odrůda patrně původem z Anglie. Její rozšiřování ve Slezsku je poněkud záhadné, patrně se o něj zasloužil kníže sídlící na kyjovickém zámku, který odrůdu dovezl, a zahradník Kupka který ji narouboval do místní zámecké zahrady a dále rozšiřoval po okolí. V anglických pomologiích patří do tzv. cidrových sort jabloní. Tvoří středně velké až větší koruny, v mládí roste bujně. Strom je vysoce odolný vůči mrazům, byl kdysi doporučován i jako odrůda kmenotvorná. Plody jsou střední velikosti, ploše kulovité, zelené s červeným líčkem, dužnina je zelenavě žlutá, sladká a šťavnatá, s typickým aroma. Sklízí se ve 2. polovině října, v dobrém sklepě vydrží do dubna.

Foto 5 Jakubinka.JPG

'Jakubinka' – Nejranější hruška v místním sortimentu, jejíž název je odvozen od doby zrání (kolem svátku sv. Jakuba v půli července). Pěstuje se zde *od nepaměti* (říkalo se jí také *Kulatinka*). „Hrušky malé, kulaté, zelené, později žluté. Jedny jsou menší více zelené, méně šťavnaté, druhé větší, žlutější, šťavnatější, oboje chuti méně význačné. Jsou-li uvařené, jsou příjemné.“ (Myslivec 1933:123) Stromy jsou dosti velké, typického habitu s velkým množstvím plodonosných větvíček na větvích. Lze ji požívat s celým jádřincem, i zavařovat celé plody.

O autorovi:

Mgr. Radim Lokoč, Ph.D. vystudoval Fakultu sociálních studií, postgraduální obor Humanitní environmentalistika na Katedře environmentálních studií na Masarykově univerzitě v Brně. Od roku 2013 pracuje pro Místní akční skupinu Hlučínsko a Sdružení obcí Hlučínska. V základní organizaci Českého svazu ochránců přírody Levrekův ostrov se zaměřuje na mapování, výsadbu a péči o staré s kraje odrůdy ovocných dřevin, založil a udržuje 5 genofondových sadů těchto dřevin. V rámci svého podnikání a prostřednictvím Základní organizace Českého zahrádkářského svazu Oldřišov, jehož je členem, pořádá kurzy výsadby a řezu ovocných stromů. Věnuje se EVVO – projekty pro školy a širokou veřejnost, zejména na Hlučínsku a Opavsku. Realizoval naučné stezky Pilný mlýn, Naučné stezky u vodníka Slámy, Genofondovým sadem ovocných dřevin Nížkého Jeseníku. Je autorem nebo spoluautorem publikací V zahradě na sadě, Sedm tváří ovocnářství, Moravský sladkoplodý jeřáb – z Ostružné do světa, Ovoce Opavska, Krnovska a Osoblažska, Tradiční ovoce moravsko-slovenského pomezí jihu bílých Karpat, Vývoj krajiny v České republice, Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti.

